

Gerner Viktória

HITELEK ÉS VÁLSÁGOK TÖRTÉNETE

Könyvismertető
PAUL LANGLEY:
WORLD FINANCIAL ORDERS:
AN HISTORICAL POLITICAL
ECONOMY című könyvéről
(LONDON: ROUTLEDGE, 2002)

Paul Langley monográfiája, a *World Financial Orders* (Pénzügyi világrendszerek) a nemzetközi hitelezési gyakorlatok történetéből kiindulva térképezi fel a pénzügyi rendszerek társadalmi dinamikáját és strukturális jellemzőit. A kötet különös aktualitását az adja, hogy fontos kutatási kérdése a hitelezési gyakorlatokból fakadó válságok okainak meghatározása is. A szerzőt természetesen nem napjaink hitelválsága motiválta – a könyv először 2002-ben jelent meg –, hanem egy olyan történeti megközelítés kialakítása, amely alkalmas hasonló forgatókönyvek végiggondolására. Történeti vizsgálódásai alapján Langley (2002: 152) úgy gondolja, hogy a jelenlegi pénzügyi rendszer alapvetően instabil, és szerkezetéből adódóan válságtendenciák jelennek benne. A könyv megírása idején pedig a lehetséges válság okait abban látta, hogy a hitelezési gyakorlatot elsősorban pénzügyi és befektetői motivációk határozzák meg, ami várhatóan olyan mértékű túlhitelezéshez vezet, amellyel a reálgazdaság nem lesz képes lépést tartani.

ÚJRAÍRT PÉNZÜGYTÖRTÉNET – TÖRTÉNETI POLITIKAI GAZDASÁGTANI NÉZŐPONTBÓL

A jelenlegi válság okairól meghökkentő módon pontos leírást adó Paul Langley politikai gazdaságtant tanít az angliai, közelebről Newcastle-i Northumbria University történelem és politika tanszékén. Fő kutatási területe a pénzügytan és a pénzügyi piacok elmélete, de publikált a globalizáció, a civil társadalom, a környezetvédelem és a kormányzás témáiban is. Cikkei többek között a *Competition and Change*, *Cultural Critique*, *Environment and Planning*, *Global Networks*, *Review of International Political Economy* és a *Review of International Studies* című folyóiratokban jelentek meg.

A szerző saját meghatározása alapján a *World Financial Orders* az új nemzetközi politikai gazdaságtan irányzatához sorolható. A nemzetközi politikai gazdaságtan (international political economy – IPE) főáramú változata a '70-es években jött létre, azzal a törekvéssel, hogy egy olyan paradigmát alakítson ki, amely kellő hangsúlyt helyez a gazdasági folyamatok politikai és társadalmi beágyazottságára. A pozitívista közgazdaságtan eszközeit használva a nemzetállamokat önérdekkövető individuumként modellezi, és a nemzetközi gazdaságtanhoz hasonlóan a kereskedelmet tartja a legfontosabb gazdasági folyamatnak, amelynek tükrében a nemzetközi pénzügyi gyakorlat kiegészítő vagy kiszolgáló rendszerként működik. A Langley által is képviselt új nemzetközi politikai gazdaságtan ezzel szemben bővíti a vizsgálatba bevont szereplők körét, illetve nagy hangsúlyt helyez a nemzetközi piacok mellett a vállalatok, intézmények, társadalmi mozgalmak és erők transznacionális jellegére.

Az új megközelítésű IPE több ponton is szembehelyezkedik a pozitivista módszerrel, törekszik például az érvek és ellenérvek együttes figyelembevételére, valamint elismeri, hogy a tudástermelés kollektív folyamat, amelynek felelőssége van a politikai folyamatok alakításában, azaz „a stabilitást és a rendet nem pusztán a haszonmaximalizáló cselekvés magyarázza, hanem a szövetségek és identitások formáinak esetleges struktúrái” (i. m.: 8). Az új nemzetközi politikai gazdaságtan következtetéseiben is különbözik a '70-es évek ortodox felfogásától. A jelenlegi pénzügyi rendszert elsősorban politikailag meghatározottnak tekinti – azaz elveti azt a felfogást, hogy a pénzügyi szolgáltatások pusztán a kereskedelemről fakadó igények kielégítését szolgálják.

A könyv a fenti irányzaton belül a *történeti* nemzetközi politikai gazdaságtant képviseli. Langley a világ pénzügyi rendszerét támogató társadalmi és hatalmi viszonyok különböző intézményi formáit vizsgálja a történelem különböző szakaszaiban. A historikus szemléletmód kialakításához öt módszertani szempontot határoz meg, melyek közül a legfontosabb a társadalmi gyakorlat – az a kulcsfontosságú gazdasági cselekvési forma, melyen keresztül a nemzetközi pénzügyek történetét vizsgálja. Az ezt kiegészítő négy fő vizsgálati kategória a társadalmi változás (az előbb említett gyakorlat alakulása), a társadalmi tér és idő, valamint a társadalmi rend (a gyakorlatokat időlegesen stabilizáló rendszerek). Olyan társadalmi gyakorlatokat vizsgál, amelyek – egy Fernand Braudeltől kölcsönzött fogalommal élve – hosszú távon (*longue durée*) ívelnek át a különböző történelmi korokon és földrajzi helyeken, miközben szerkezeti változásokon mennek keresztül. Langley értelmezésében pedig a formák közti átmenetet és a társadalmi változást a hatalmi struktúrák határozzák meg.

A PÉNZÜGYEK KIEMELT SZEREPE

Langley az árukereskedelem helyett – amely a neoliberalis közgazdászok kiindulópontja – a nemzetközi hitelezési gyakorlatokat jelöli meg történelmi korszakokon átívelő társadalmi gyakorlatként. Véleménye szerint (i. m.: 27) ezt az indokolja, hogy a hitel nem pusztán egy áru, amely automatikusan születik meg az egyének racionális cselekvéseinek következményeként, hanem egy olyan társadalmi gyakorlat, amelyet intézmények, normák és értékek alakítottak ki különféleképpen az egyes korszakokban: „a tőke egalitáriánus potenciálja ellenére éles egyenlőtlenségek jellemzik mind a hiteltermékekhez való hozzáférési lehetőségeket, mind a létrehozásuk és allokációjuk meghatározásához szükséges hatalom eloszlását” (i. m.: 27).

Sőt a szerző – David Harvey-t idézve (i. m.: 28) – ennél is továbbmegy: szerinte a hitel messze túlmutat a kereskedelem kiszolgálásán, a hitelezés ugyanis olyan tőkét

mozgat meg a fogyasztás és termelés számára, amely amúgy kihasználatlanul heverne, ezzel olcsóbbá és gyorsabbá teszi az áruk áramlását, segít „fiktív tőkét” teremteni, azaz a beruházások számára rendelkezésre álló tőkét végtelenül nagyra növeli. Harvey számára a hitelezés a tőkefelhalmozás egyik módjaként kerül a középpontba. Langley tehát a nemzetközi gazdasági folyamatokon belül azért helyez kiemelt hangsúlyt a hitelezési gyakorlatokra, mert azokban a kapitalista gazdasági struktúra újratermelődésekének potenciáját látja.

A történelmi korszakokon átívelő nemzetközi hitelezési gyakorlaton belül Langley meghatároz öt elemet, amelyeket az eddig bevezetett kategóriákkal együtt módszeresen végigkövet a könyvben. Ezek a kereskedelmi hitelek, a vállalati hitelek, az uralkodói/állami hitelek, a pénzügyi műveletek és a nemzetközi elszámolások. Vizsgálata során tehát a korábban kialakított általános metodológiai keretet speciális tartalmakkal tölti meg: a nemzetközi pénzügyi központokat jelöli meg társadalmi térként, az ehhez kötődő társadalmi rendet pedig a mindenkorai pénzügyi elit és az általa kialakított intézmények jelentik (i. m.: 37). A társadalmi tér kiemelt szerepe Langley elemzését a politikai és humánföldrajz kutatási területeivel kapcsolja össze (vö. Harvey 2001).

A RENDSZERFEJLŐDÉS SZAKASZAI

A könyv részben egy történelmi analízisre épül, amelyben a szerző szorosan követi a bevezetőben kijelölt módszertani kategóriákat az egymást követő holland (1600–1815), brit (1815–1931) és amerikai (1931–1974) pénzügyi rendszer elemzésekor (innen a könyv címének utalása a pénzügyi rendszerekre). Langley legérdekesebb vizsgálati szempontja a pénzügyi rend stabilitását fenntartó társadalmi osztályok hatalmát újratermelő mechanizmusok meghatározása, amelyet minden történelmi korban beazonosít: „a világ pénzügyi rendszerében a viszonylag stabil időszakokat az uralkodó hatalmi viszonyok széles körű elfogadottsága jellemezte, illetve az ezeket megtestesítő hitelezési gyakorlatok újratermelése a kormányzati struktúra hivatalos és nem hivatalos oldalai által” (Langley 2002: 37). Eszerint Amszterdam pénzügyi elitjének a modernitás és az ebből eredő racionális emberkép adott eszközt a hatalmát újratermelő beszédmód és hitelszámítási gyakorlat kialakítására. Londonban pedig a liberális gazdaságpolitikát támogató elit jelentette és termelte újra a pénzügyi rend stabilitását.

Langley kutatásai alapján a holland pénzügyi gyakorlatot határozza meg az első olyan jelentős nemzetközi hitelrendszerként, amelyben az általa vizsgált összes hitelkategória szerepelt. Ezt részben a reálgazdaságból eredő anyagi feltételek megléte, illetve az információs és technológiai fejlettség indokolta (i. m.: 42–43); másrészt a modernitás emberképe először tette lehetővé egy olyan racionális hitelezési gyakorlat feltételezését

(*shared meaning*), amelynek alapján a hitelek kalkulálhatóvá, a kockázatok kezelhetővé váltak (i. m.: 45).

A britek által dominált pénzügyi rendszer létrejöttét és a két központ közti hatalomátvitel dinamikáját nem a két nemzet gazdagságával és hanyatlásával magyarázza a szerző, hanem az intézményi kereteket befolyásolni képes hatalmi elit átalakulásával. A kialakult London-központú pénzügyi rend stabilitását vizsgálva a liberális államforma jelentőségét Langley nem abban látja, hogy mennyiben tudták befolyásolni létrejöttét a korabeli társadalmi erők, hanem hogy mennyiben járult hozzá az államforma ezeknek a társadalmi erőknek a fennmaradásához (i. m.: 52). Emellett nemzeti szinten a tömegeket kiszolgáló média, a politika és a bíraskodás átalakulását, nemzetközi szinten pedig az aranystandard bevezetését (i. m.: 54) tekinti a brit pénzügyi rendszer újratermelődését segítő intézményként.

Az amerikai központú pénzügyi rendszer esetében először válnak el a stabilitás elméleti hátterét megteremtő pénzügyi elit és az azt *de facto* fenntartó intézmények. Az amerikai pénzügyi rendet nem a liberális New York-i pénzügyi szakértők irányították és legitimálták, hanem az amerikai munkások és iparosok kiegyezéséből született közös érdek, amely a pénzügyi szempontok rovására a szabad kereskedelmet és a pénzügyi stabilitást preferálta. A korlátozások következtében a banki hitelezést és a szabad tőkeáramlást kormányközi és vállalati hitelezés váltotta fel (i. m.: 60). Az amerikai pénzügyi rendszer stabilitását főként az állami intézmények őrizték, és nem a pénzügyi elit intézményesült érdekei. Ez természetesen már magában rejtette az átalakulás következő meghatározó lépéseit.

Langley a jelenlegi, USA-központú pénzügyi rendszer hanyatlásának két fő okát jelöli meg: (1) az amerikai tőke szabad áramlásának és a kötött árfolyam fenntartásának együttes igénye egyre nagyobb feszültségekhez vezetett; illetve (2) ezt a kormányzat a tőkeáramlások korlátozásával igyekezett feloldani a 70-es évek elején (i. m.: 81). Így az újonnan kialakuló pénzügyi rendet a szabad tőkeáramlásokban érdekelt amerikai pénzügyi elit határozta meg. Ennek szükségszerű jellemzője lett a decentralizáció, hiszen az amerikai tőkekorlátozások miatt a kereskedők ügyleteiket a szabályozatlanabb London- és Tokió-központú offshore piacokon folytatták. Ezzel párhuzamosan a hitelek teljes nagysága meghaladott minden eddigi mértéket; a növekedést a pénzügyi terjeszkedés és a spekuláció hajtotta (i. m.: 100).

A NEOLIBERALIZMUS INSTABIL STABILITÁSA

Langley a pénzügyi rendszer stabilitásának vizsgálata során megállapítja, hogy a neoliberais intézményi elvek dominanciája relatív stabilitást jelent a pénzügyi rendszerben, azonban a befektetői és spekulatív motivációk miatt inherens válságtendenciák vannak a pénzügyi rendszerben. A szerző így a XX. század második felében kialakult pénzügyi válságok elemzése alapján vonja le előrelátó következtetéseit egy potenciális világgazdasági hitelválság kialakulását illetően: „a hagyományos neoliberais nézetekkel szemben a jelenlegi pénzügyi rendszer válságai strukturális tendenciák következményei, és nem egyszerűen a hibás belpolitikai döntések vagy intézményi szerkezetek folyamányai” (i. m.: 134).

A könyv egyik kimondott célja mindezek után az, hogy a jelenlegi pénzügyi rendszer leírásából kiindulva lehetséges forgatókönyveket vázoljon fel. Langley az átalakulás lehetőségeit is azon a három fő területen értelmezi, ahol az eddigi változásokat vizsgálta: a hitelgyakorlat, a pénzügyi szabályozás és a kormányzás (*governance*) területén.

A hitelgyakorlat átalakulása abból következik, hogy a jelenlegi rendszert túlzottan a befektetői érdekek dominálják, így ki van téve a spekulációs tőkeáramlásoknak. Ebből és a jelenlegi alternatív mozgalmakból kiindulva Langley két fejlődési utat lát: a hitelezési gyakorlat részleges átalakítását (pl. társadalmilag felelős befektetési alapok révén), vagy új alternatívák kifejlesztését szubnacionális szinteken, amelyek a mindennapi fogyasztást és termelést szolgálják ki (pl. mikrohitelezés).

A pénzügyi szabályozás átalakulása Langley szerint a liberális demokrácia és a pénzügyi rendszer neoliberais felfogása között feszülő ellentétből fog kiindulni, hiszen a pénzügyi rendszerhez adottságként viszonyulnak az államok, és ez megköti a kezüket a gazdaságpolitikában. Az átalakulásnak három különböző gyökerét említi. Először a Tobin-adóhoz hasonló rövid távú, a neoliberais piacfelfogáshoz részben illeszkedő átalakítás lehetőségét vizsgálja, majd az újkeynesianizmust, amely egy átfogó szupranacionális szabályozó intézmény létrehozását javasolja. Végül pedig kitér arra a lehetőségre is, hogy az államok visszavonulnak saját határaikon belülre mind a pénzügyi szabályozás, mind a gazdaságpolitika területén.

A pénzügyi kormányzás vizsgálata Langleynél központi helyet foglal el, hiszen az általa bemutatott történelmi ív mentén fontos mozgatóerőnek számítanak a pénzügyi rendszer stabilitását fenntartó társadalmi csoportok és az általuk létrehozott kormányzó intézmények. A jelenlegi rendszer instabilitásának okát Langley egy ilyen földrajzilag és társadalmilag meghatározott társadalmi csoport és pénzügyi központ hiányában látja. Véleménye szerint lehetséges a továbblépés a transznacionális multilateralizmus irányába, ami egy olyan új politikai és civil szférát teremt, amely képes a stabil kormányzásra. Ennek egyik módja lehet, hogy a jelenleg létező transznacionális szabályozó intézmények minél

szélesebb körben vonnak be civil szervezeteket a kormányzási folyamatokba (lásd pl. a harmadik világ adósságának eltörlésére irányuló *Jubilee 2000* projektet).

AZ URALKODÓ FELFOGÁS ELMÉLETI ÉS POLITIKAI HIBÁI

Langley történeti elemzése – a neoliberais magyarázatokkal szemben – arra a konklúzióra vezet, hogy növekednek a globális pénzügyi rendszer bizonytalanságai. Az uralkodó felfogást nem pusztán elméleti szempontból kifogásolja, hanem politikailag is károsnak tartja, hiszen kizárja a társadalmi feltételekről és következményekről való gondolkodást, illetve a problémakezelés egyéb útjainak felkutatását. A könyv ennek egy alternatíváját kívánja kialakítani, azaz a történeti nemzetközi politikai gazdaságtan keretein belül keres magyarázatot a pénzügyi piacok dinamikájára, ezáltal újra beemelve az elemzésbe a politikai és társadalmi szempontokat.

A *World Financial Orders* sajátos aktualitását természetesen a jelenlegi pénzügyi válság, és főleg strukturális okainak „előrejelzése” adja, jelentősége azonban tágabb értelemben abból fakad, hogy egy olyan beszédmód kialakítására tesz kísérletet, amely általánosságban alkalmas rendszerszintű kritikai magyarázatok kialakítására. Ezen túl nemcsak elméleti opozícióra törekszik, hanem egy olyan gondolati rendszer kidolgozására is, amely egy emancipatorikus kollektív politikai cselekvést alapoz meg. A könyv kimondott célja (i. m.: 3), hogy fellépjen a pénzügyi rendszer jelenlegi bizonytalanságát alátámasztó korlátozott és kirekesztő gondolkodásmóddal szemben, ugyanakkor elismeri: „a neoliberális politikai gazdaságtan teleologikus elméleteivel szemben a jövő nemzetközi pénzügyi történelme még várat a megírására” (i. m.: 167).

HIVATKOZOTT IRODALOM

Harvey, David (2001): *Spaces of capital: towards a critical geography*. Taylor & Francis.
Langley, Paul (2002): *World Financial Orders: An Historical Political Economy*. Routledge.